

Dániel Arnold: Többtermelési program

Az előző fejtegetések folyamán* arra az eredményre jutotunk, hogy a magyar föld terméshozamának nagyobbodása — amelyet az ország legfőbb érdekei követelnek — ezidőszereint, a fennálló viszonyok között csak egy úton, a mezőgazdasági demokrácia terjeszkedése útján állhat elő. Hogy létrejöjjenek azok a nagy termések, amelyekre ma szüksége van az országnak: ehhez mindenképp az kell, hogy az ország másfélmillió kisgazdaságában jobb termelőmód váltsa föl a mai elmaradt gazdálkodást és hogy ezzel kapcsolatban a kisgazdaságok száma és területe gyarapodjék. És pedig, hogy a kisgazdaságokban új és jobb termelőmód keletkezzék: ehhez mindenképp a talajművelés, s a szemtermelés módszereinek javítására van szükség, és ezek kiegészítése gyanánt, másodsorban, a takarmány termelés, állattenyésztés, trágyázás javítására. A javítások ezen két csoportját, egyiket a másik után, véghezvinni másfélmillió kisgazdaságban és törpegazdaságban: ez az a legközvetlenebb feladat, amelynek sikeres végrehajtásától az ország haladása és boldogulása függ.

Milyen eszközök állnak az ország rendelkezésére, ha egyszer komolyan hozzá akar látni, hogy azt, ami megélhetésének alapja — a földműves nép gazdálkodását — megjavítsa?

Az első és legfontosabb eszköz, amelylyel a kisgazdaság termelőmódjára javítólag hatni lehet, a népies mezőgazdasági oktatás.

A magyarországi nagybirtokos érdekeltség nem ritkán hangoztatja azt a véleményt, hogy a kisgazda legfőbb, sőt szinte egyedül hivatott oktatója a nagybirtokos, ki a mezőgazdaság tudomány vívmányait gyakorlatilag alkalmazván: azokat mintegy bemutatja a körülötte lakó kisgazdáknak, kik így a legpraktikusabb módon lassanként eltanulják tőle az új eljárás-

* L. a *Huszedik Század* 1919. május és júniusi számaiban *Többtermelés*, 1912. július—augusztusi számaiban *A többtermelés és az általános választójog*, és 1913. január és februári számaiban *A többtermelés s a kisbirtok* cím alatt megjelent cikkeket.

sokat. Ez az állítás, ebben az alakjában éppen nem helytálló; már általánosságban sem, de még kevésbé a mai magyar viszonyokat tekintve. Már általánosságban sem igaz, hogy a kisgazdának okvetlenül szüksége volna a nagygazda közvetítésére ahhoz, hogy a földművelés új vívmányait megismerhesse és kipróbálhassa; legalább olyan országokban és vidékeken, ahol a földműves nép értelmisége magasabb fokon áll: a kisgazdák maguk is olvasnak szaklapokat, amelyekből a termelés javításait megismerik, és rendszerint akadnak közöttük egyes vállalkozóbbak, kik egy-egy javítás kicsinyben való kipróbálását megkockáztatják. Különben a szakszerű vezetés alatt álló tejszövetkezetek és egyéb termelőszövetkezetek is (melyek ily fejlettebb országok és vidékek kisgazdái között rendszerint általánosan el vannak terjedve) igen gyakran gondot fordítanak arra, hogy tagjaik körében a helyes termelőmódok elterjedjenek. (Fényes példát szolgáltatnak erre a dán kisgazdák termelőszövetkezei) Ahol ilyen viszonyok vannak: ott a kisgazda a haladás munkáját sokkal jobban elvégzi saját erejéből, mint a nagygazda vezetése alatt.

Emellett a külföldön mindenütt, ahol az állam, a község, vagy más tényezők jól szervezett népies mezőgazdasági oktatást léptettek életbe: azt lehet tapasztalni, hogy a földműves nép rendszeres céltudatos oktatása össze nem hasonlíthatóan többet ér és sokkal hatásosabb, mint azok a rendszertelen, alkalmi megismerések, amelyeket a nagybirtok nyújthat a kisgazda népességnek.

Az igaz, hogy a múltban, amikor népies mezőgazdasági politikáról még nem igen lehetett szó, tényleg úgy volt, hogy a kisgazdák ami újat a földművelés terén tanultak: azt főleg a nagybirtokostól tanulták el. Például a németországi kisgazdaság fejlődését a közelmúlt évtizedekben nem kevésbé mozdította elő a szépen haladó német nagy- és középbirtok példaadása, úgy hogy a német nagybirtokosok, egészen a közelmúltig, egy bizonyos joggal hivatkozhattak arra, hogy ők a német földművelésben oktató hivatást teljesítenek. Hasonló oktató szerepre a magyar nagybirtokosok is szoktak hivatkozni, de sokkal kisebb joggal, mint a németek. Minálunk a nagybirtok már azért sem teljesíthet olyan oktató hivatást, mint Németországban, mert egészen más a természet; a német földön 400—800 holdas *Rittergut*-ok teszik ki a nagybirtok zömét, nálunk pedig több ezer holdas latifundiumok, amelyeket (mint Rubinek Gyula megállapította) „amerikai extenzitással” kezelnek; emellett az ilyen latifundiális üzemen folyó gazdálkodás egészen más elvek szerint történik, mint a kisember gazdálkodása, úgy, hogy a kisgazda abból, ami a latifundiumon történik, nem nagyon sok — az ő számára — hasznavehetőt tanulhat. Ellenben a németországi néhány száz holdas *Rittergut*-ok már kisebb méretüknél fogva is aránylag közelebb állnak, gazdasági természetük dolgában, a kisüzemhez, s emellett művelésük modern és intenzív. Míg a mi nagybirto-

kaink — különösen az utóbbi időben, a munkabérek emelkedése óta — semmiképen sem hajlandók modern és intenzív irányban haladni. Harminc évvel ezelőtt több haladni való készség volt a magyar nagybirtokosságban és az időtájt tanult is tőle egyet-mást a kiscgazda; ám azóta megváltoztak a viszonyok; ezidőszerint a magyar kiscgazdának — általánosságban véve — nem sok alkalma van nagybirtokos szomszédjától modern intenzív gazdálkodásmódot tanulni és a jövőben még kevesebb alkalma lesz rá.

És így a magyar földműves szakismereteinek közgazdaságilag számottevő gyarapítására ez időszerint csak a népies mezőgazdasági oktatás nyújt lehetőséget. Ezt tekintve, az ország gazdasági erősödése végett semmire sincs nagyobb szükség, mint jól és céltudatosan szervezett népies mezőgazdasági oktatásra. Arra, aminek árnyékát is nélkülözzük ez időszerint. Mert van ugyan Magyarországon valami, amit népies gazdasági oktatásnak neveznek, s amire a kormányok kiadványaikban hivatkozni szoktak; de hogy valóban mit kell felőle tartanunk: azt meg fogják mondani a tények.

A magyarországi földműves nép mezőgazdasági oktatását ez időszerint a következő állami és egyéb intézmények látják el:

23 földműves-iskola;

20 vincellériskola, tejjgazdasági és egyéb szakiskola;

évente körülbelül 650 többnapos vagy több hetes tanfolyam, melyet az állam megbízásából gazdasági tanintézetek, egyesületek stb. rendeznek a községekben; továbbá

Évente kb. 4000 hasonló módon rendezett egyes előadás.

A földműves-iskolák köztudomás szerint nem a kisbirtok, hanem a nagybirtok szükségleteit szolgálják. A belőlük évente kikerülő 300—400 tanuló közül csak néhányan lesznek kiscgazdák; a túlnyomó részt nagybirtokosok fogadják fel, akik botos ispánokat és gazdatiszteket nevelnek belőlük, s akik szinte versengenek értük; azért, mert ezt a kisebb kvalifikációjú altiszti anyagot olcsóbban fizethetik és emellett könnyebben szoríthatják alázatosságra, mint a gazdasági akadémiákról kikerülő magasabb képzettségű tisztii anyagot. A földműves iskolák működése eddigelé csupán azzal az egyetlen látható eredménnyel járt, hogy a belőlük kikerülő olcsóbb altiszti anyag módot nyújtott a nagybirtokosoknak arra, hogy elbocsássák az akadémiái képzettségű gazdatiszteket egy részét, úgy, hogy jelenleg a honorácior-pályák egyikén sincs annyi állásnélküli ember, mint a gazdatiszti pályán. Hogy ez a változás aligha vált a nagybirtokon űzött gazdálkodás előnyére, azt szinte mondani sem kell.

Azonban, föltéve, hogy a földműves iskolák nem is botos-ispánokat, hanem csakugyan kiscgazdákat nevelnének, és föltéve, hogy nem 300—400, hanem ugyanannyi ezer tanuló kerülne is ki belőlük évente: számbavehető hatást, tömeghatást a földműves nép gazdálkodására még ez esetben sem gyakorolhatnának. Mert az a fiatal legény, aki a földműves-iskolát elvégezván,

hazakerül, ha nem is megy el botos-ispánnak: egy kisgazdaság önálló vezetője akkor sem lesz belőle, hanem egyelőre apja mellé kerül. Az apák nem szívesen tanulnak fiaiktól, az apai gazdaság vezetése tehát megmarad a szokásos kerékvágásban, és a földműves iskolát végzett utód, mire a gazdaság az ő vezetésé alá jut, rendszerint már el is felejtette, amit az iskolában tanult. Ha tömeghatást akarunk gyakorolni a magyar kisgazdaság termelőmódjára: nem annyira a gyermekeknek kell mezőgazdasági oktatást nyújtani, mint inkább az apáknak, a gazdaságok mai vezetőinek. Erre a célra legalkalmasabbak a felnőtteket oktató, egy vagy több hétig tartó téli tanfolyamok.

Ilyen téli tanfolyamot a magyar állam évente kb. 650-et rendez vagy rendeztet, amelyeket vagy 25.000 földműves látogat. A magyarországi földműves nép csaknem 12.000.000 lelket számlál: tehát a magyar állam, melyet legnagyobb részben földműveseinek munkája tart fenn: évenként a földműveseknek csak 0,2%-át juttatja oktató tanfolyamokhoz. Hiba volna azonban azt gondolni, hogy legalább ez a két tized százalék kap valamelyes mezőgazdasági oktatást, olyant, amelynek hasznát veheti. Szó sincs róla! A 650 tanfolyam közül 530—550 egyáltalán nem terjeszt mezőgazdasági ismereteket, hanem csak háziipart tanít: és csak az összes tanfolyamok egy hatodrésze, 100—120 tanít mezőgazdaságot. De még ennek a 100—120 tanfolyamnak legtöbbször is úgy van szervezve az oktatás, hogy lehetőleg minél kevesebb hasznos ismeretet sajátítsanak el a résztvevő földművesek. Például az 1908/9-ki télen megtartott 64 népies mezőgazdasági tanfolyam közül 45-nek tárgya a hivatalos kimutatás szerint* a talajművelés, az egyetemes növénytermelés és az állattenyésztés volt együttvéve, és sokszor ezt a rengeteg anyagot még megtoldottak egyéb tárgyakkal is (fatenyésztés, állatgyógyászat, törvényismertetés, szövetkezés stb.) 9 más előadás hasonló módon bő és kevert tárgyú volt. Hogy ilyen nagy és sokoldalú anyagot 1—2 hónap (vagy sokszor csak 2—3 hét) alatt nem lehet előadni úgy, hogy a hallgatóság helyes fogalmakat és emellett még hasznavehető praktikus ismereteket is nyerhessen, az több, mint világos; csak kapkodó, össze-vissza való böngészés az, ami ilyen módon a hallgatónak nyújtani lehet. Komikus, hogy a magyar állam évente csak pár ezer földműves gazdasági taníttatásáról gondoskodik, de azokat aztán néhány hét alatt mindenre meg akarja taníttatni.

Ugyanílyen — sőt, amennyiben lehetséges, még kedvezőtlenebb — képet nyújt a kormányok évi jelentéseiben szereplő 3—4—5000 népies gazdasági előadás. Ezeknek az előadásoknak egyáltalán csak egy kisebb része mezőgazdasági tárgyú, és ez sem olyan, hogy a hallgatók valami sokat tanulhatnának belőle. A hivatalos kimutatást lapozgatva azt látja az ember, hogy a

* L. a földművelésügyi minisztérium kiadványát: *Gazdasági téli népies előadások és gazdasági háziipari tanfolyamok*. Budapest, Pallas, 1909.

legtöbb mezőgazdasági tárgyú előadás egy óra leforgása alatt akarja megtanítani a hallgatót az egész üzemtanra, vagy az egész növénytermelésre, állattenyésztésre, kertészetre vagy gyümölcsészetre. Vagy akár e tárgyak közül többre is egyszerre, amint ez a hivatalos kimutatásból sok esetben kitűnik. Itt van egy példa a sok közül: A biharmegyei Csökmő község földműveseit 1909. február 9-én meglátogatta két előadó, és miután az egyik megmagyarázta nekik az okszerű gazdálkodást: a másik még ráadásul, pazar bőkezűséggel, a baromfityénysztésre és a fűztermelésre vonatkozó ismeretek tárházával ajándékozta meg a derék csökmőieket, és mindez végbement másfél óra leforgása alatt!

De, amint mondtuk, az ilyen és hasonló zagyva és semmitérő mezőgazdasági előadások is csak egy részét alkotják a kormányjelentésekben évente szereplő 3000—5000 népies gazdasági előadásnak; ezeknek egy más, nagyobb része olyan előadásokból telik ki, amelyeket nem is a mezőgazdaság körébe vágó, hanem ezen kívül eső tárgyakról tartanak: háziiparról, a törvényekről, gyermeknevelésről, s a legkülönfélébb, néha egészen mulatságos dolgokról. Pl. — a hivatalos kimutatás szerint — Győrmege községeiben egy fogyasztószövetkezeti titkár 1908. telén több előadást tartott „az erkölcsök romlásáról”. Vagy Hódmezővásárhelyen 1908. december 5-én egy gyakorló orvos „a gutaütésről” — mivelhogy ez az, aminek ismeretere a magyar kisgazdának leginkább szüksége van. Ugyanazon időtájt Vasmege több községében „a hazai gyógyfürdőket” ismertették buzgó előadók a földművesek előtt, hogy ezek, ha netán sürgős szükségük volna egy kis fürdői utazásra, képesek legyenek megítélni melyik fürdőt válasszák; Tátrafüredet-e vagy Balatonfüredet? Ám még az ilyen (és még számos hasonló) előadások, ha nem is használnak, legalább nem ártanak senkinek: de sok „szociális” tárgyú előadás is van, sok előadás a kivándorlás ellen, a „gazdaszervezkedésről”, a „fogyasztószövetkezetekről”, amelyek egyenesen a klerikális-feudális propagandát szolgálják, állami támogatás mellett.

Túlnyomó részben ilyenek azok a népies gazdasági előadások, amelyeket a falvak súlyosan adózó népe az állam jóvoltából kap. Vannak ugyan ezen előadások között (de csak igen kevés számban) olyanok is, amelyeket alkalmas tárgyakról tartanak alkalmas előadók; de ezek is ugyan mit taníthatnak másfél óra lefolyása alatt, egyetlen előadás keretében, a tanított dolgok minden gyakorlati bemutatása nélkül?

Az egyetlen pozitív eredmény, amelyet Magyarország népies gazdasági oktatása produkál: a háziipar terjesztése, amennyiben tényleg sikerült néhány helyen a földműves népet ráfogni a kosárfonásra, fafaragvány, kefe- és seprőkészítésre, szalma, gyékény- és nádfonatkészítésre, amellyel a téli hónapok alatt foglalkozik, mikor nincs más dolga. Ámde a vak is látja, hogy nem ez az, amire a magyar földművesnek szüksége van.

Mert mi az, amit egy földműves háziipari munkával megkeres? Napi 50—60 fillér, sokszor még ennyi sem. Nem is kereshet többet, mert hiszen neki a tanult iparossal kell versenyeznie, aki esetleg gépekkel dolgozik és előnyösebben termel, mint ő. Ma, a gyáripar korszakában az elmaradt háziipari termelés éppen nem javíthat a földműves sorsán, és őt háziiparra tanítani még akkor sem igen volna érdemes, ha ez volna az egyetlen módja annak, hogy a földműves kereseti alkalmát szaporítani lehessen. Holott tényleg úgy áll a helyzet, hogy a magyar földművest avégett, hogy a keresete szaporodjék, semmiféle új mesterségre nem kell tanítani, csak a saját tanult mesterségében, a földművelésben kell őt tökéletesíteni. És milyen gazdagon fizető mesterség az a földművelés, ha okszerűen gyakorolják; milyen hatalmas kereseti alkalmakhoz juthatna a magyar földműves, ha saját mesterségét jól és korszerűen gyakorolni megtanulná! Ha nem tanulna meg egyelőre mást, mint az okszerű kukoricatermelést, vagy a Demcsinszki-féle átültető gabonatermelést: könnyű szerrel elhelyezhetné munkaerejének egy ma heverő részét napi 3—4—5 korona, sőt ennél is nagyobb munkajövedelem mellett. Hát rászorulna ő akkor, hogy télen át kosárfonással kínlódjék, napi 50—60 fillér keresetért?

És emellett, ha földműveseink háziipar helyett intenzív földművelést tanulnának: nemcsak nekik volna jó, hanem az összességnek, sőt magának az államnak is. Hát miért hanyagolják el a kormányok a népies mezőgazdasági oktatást és miért van az, hogy még inkább hajlandók háziiparra taníttatni a földműves népet, mint földművelésre? Hiszen ez valóságos büntett nem csupán a földműves népnek és az egész dolgozó polgárságnak, de magának az államnak legfőbb érdekei ellen is!

Hogy e bűnnek ki az értelmi szerzője, azt könnyen kinyomozhatjuk; csak föl kell tennünk a nyomozásnál szokásos első kérdést: kinek használ? Kinek használ, ha a magyar földműves a jövedelmező intenzív földművelés helyett inkább egy nyomorult háziipari mesterségre adja magát? Senki másnak, mint a nagybirtokoságnak. Mert az világos, hogy a földműves, ha háziipart tanul: ezzel a nyomorult keresetággal csak a tél üres hónapjaiban érdemes foglalkoznia; nyáron inkább napszámba megy és a nagybirtokosnak olcsó munkaerőt szolgáltat: ellenben ha az okszerű földművelést tanulja meg a magyar földműves, akkor már baj van a latifundium körül. És a magyar államnak pénzügyi létérdeke ugyan, hogy kiscgazdait, kik a mezőgazdasági termelésnek csaknem $\frac{2}{3}$ -át szolgáltatják, az okszerű termelőmódokra megtanítsa: ám egyelőre a magyar állam jobban szereti a latifundiumot, mint saját pénzügyi létét.

Nyugateurópai országokban, ahol már nem lehetséges, hogy az államot a nagybirtokos osztály lefoglalja a maga saját külön házi használatára: a népies mezőgazdasági oktatás vajmi más képet mutat! Például a kis Belgium, melynek 7 millió lakosa közül csak 2 millió él földművelésből: e csekély föld-

műves nép számára nagyszámú alsófokú mezőgazdasági népiskolán kívül mintegy 8000 jó mezőgazdasági tanfolyamot tart fenn: míg Magyarország csak 650-et 12 milliányi földműves nép számára és még e csekélyszámú tanfolyam keretében is arra törekszik, hogy, ha már épen muszáj, a látszat kedvéért, valamire tanítani a népet: hát az a valami lehetőleg ne mezőgazdaság legyen, hanem háziipar, amely nem segít senkin. Ennek a rendszernek a hatása meg is látszik elmaradt földművelésünkön, amely egy hektáron 11,7 q. búzát termel; míg Belgiumban, hol az állam törődik a népies mezőgazdasági oktatással, 24 q. búzát hoz ki a földműves egy hektár földből. Pedig Belgium, mely hatalmas gyáriparára is támaszkodhatik, nem szorulna úgy rá, hogy mezőgazdaságát fejlessze, mint Magyarország, hol a szerény földművelés jövedelmén kívül alig van más bevételi forrása a népnek és az államnak. Hogy ez az állam, mely túlnyomóan földművelésből él, épen a földművelés fejlesztését hanyagolja el: olyan állapot ez, amely a Nyugat mögött való kulturális elmaradottságunkat mindennél jobban jellemzi. De mit szóljunk még, ha meggondoljuk, hogy valahányszor az ipar erőteljesebb fejlesztéséről van szó és valahányszor fölmerül evégett az a követelés, hogy a kenyérdrágító vámokat meg kell szüntetni: az állam képviselői mindig arra az álláspontra helyezkednek, hogy főleg mezőgazdaságból él az ország, és a mezőgazdaság érdekeit nem szabad fölláldozni az ipar érdekeiért. Íme látjuk, népies mezőgazdasági oktatásunk minden kritikán alul levő állapotából, miképpen szolgálja az állam a földművelés érdekeit, amelyekért az ipar érdekét fölláldozza. És láthatjuk, mennyire hazug frázis államférfiaink szájában a mezőgazdaság érdekeinek hangoztatása, mennyire nem egyéb, mint pusztá ürügy a kenyér megdrágítására, a nagybirtokos osztály érdekének szolgálatára, az ország egyetemes gazdasági emelkedésének megakasztására!

*

Ahhoz, hogy Magyarországon a modern földművelés kialakuljon, mindenekelőtt az kell, hogy a mai nevenségesen csekély méretű, már alapjában elhibázott és osztályérdektől elnyomított földműves oktatást félredobjuk. A népies mezőgazdasági oktatás teljesen új, a maitól különböző alapon álló szervezetére van szükség. Milyen legyen ez a szervezet? Olyan, hogy minden ellenkezőképen csináljon, mint ez a mai. Ne háziipart tanítson, hanem mezőgazdasági ismereteket. És ezeket sem össze-vissza kapkodva, egy rövid tanfolyam vagy egyetlen előadás keretében az összes mezőgazdasági ismeretekre kiterjeszkedve. Hanem keresse ki az ismeretek azon legszűkebb körét, amelyre a földművesnek legközvetlenebbül szüksége van, s amelyet legkönnyebben és legjobban értékesíthet; csak ezt a legszűkebb ismeretkört kellene egy-egy tanfolyamon előadni: de ezt alaposan és rendszeresen.

Magyarország különböző vidékei között és főleg a három

nagy országharmad: az északi és nyugati rész, az Alföld és a keleti rész között elég jelentékeny természeti és kulturális különbségek vannak, melyek a földműves nép gazdálkodásában és ennek fejlődőképességében is kifejezésre jutnak; természetes, hogy a népies mezőgazdasági oktatásnak ezekkel a különbségekkel számolnia kell. De, a meglévő különbségek dacára, abban minden országrész gazdasági állapota megegyezik, hogy mindenekelőtt a talajkimerülés orvoslására, az állattenyésztés föllendítésére van legnagyobb szükség; ehhez pedig, mint az előző fejezetben megállapítottuk, a szemtermések nagyobbítása az első lépés. Egyelőre tehát az ország minden vidékén főleg az okszerű talajművelésre és az okszerű gabona- és kukoricatermelés legkönnyebben alkalmazható rendszabályaira kellene összpontosulnia az egész népies mezőgazdasági oktatásnak. Hogy e tárgyból mit és miképpen lehet legelőnyösebben tanítani a földműveseknek: abban lehet vidékenként különbség; többek között — hogy a legfeltűnőbbet említsem — az ország sok vidékén, főleg északon és nyugaton, a gabonatermelés mellett nem a tengeri, hanem a burgonyatermelés javítása a fontos; más helyeken mindkettő együtt. De nagyjából minden országrészben a kenyértermények terméshozásának az az első feladat, amelyre a termelési reformnak egyelőre összpontosulnia kell; csak speciális viszonyok között (pl. a havasokon) léphetnek más feladatok előtérbe.

Szem előtt kell azonban tartanunk, hogy az országban több mint másfélmillió kisgazda van, kik körülbelül 12.000 községben élnek széjjelszórva. Hogy ezen nagy és széjjelszórt tömeg gazdálkodását az okszerűség irányában érezhetően és az országos szükségletnek megfelelően előre lehessen vinni: ehhez évente legalább 3—4000 több hetes mezőgazdasági tanfolyamra van szükség, hogy 3—4 év lefolyása alatt lehetőleg minden egyes község (ha nem túlságosan apró és félreeső) hozzájusson egy-egy tanfolyamhoz. Mivel pedig az ország községeinek egy jó nagy részét nem-magyar nyelvű földművesek lakják, kik meg sem értik a hivatalos magyar nyelvet: természetes, hogy oktatásuk csak úgy lehet eredményes, ha mindenütt a nép anyanyelvén történik. Mert a német vagy tót földműves nyilván semmit sem fog javítani gazdálkodásán, ha végighallgat egy magyar tanfolyamot, amelyből egy szót sem ért. Mai nemzetiségi politikánk, mely az országot vezető nagybirtokosság befolyása alatt áll, azt az elvet vallja ugyan, hogy a magyar állam a nem magyar polgárokkal nem állhat szóba más nyelven, mint magyarul. Következésképpen népies gazdasági oktatást sem adhat nekik más nyelven. De ehhez az elvhez ragaszkodni: annyi, mint lemondani arról, hogy a nem-magyar földművesek termelésére javítólag hathassunk és lemondani mindazokról a gazdasági előnyökről is, amelyekhez a nemzetiségi földművesek többtermelése az ország iparát, kereskedelmét, pénzügyeit és államháztartását juttatná.

Lemondhatunk-e arról, hogy földműveseink nem-magyar anyanyelvű részének termelését fejlesszük? A felelet könnyű erre a kérdésre. Magyarország kisgazdáinak csupán 40%-a magyar, 60%-a nem-magyar. Így állván a helyzet: a kisgazdaság fejlesztése terén még fél munkát sem végezhetünk, ha a nem-magyar kisgazdákat kihagyjuk. A nálunk évtizedek óta a nagybirtokosság befolyása alatt lábrakapott újság-nacionalizmus talán ennek dacára visszariad attól a gondolattól, hogy a magyar állam egy tót vagy német polgárával tótul vagy németül álljon szóba. Mi azonban azzal a ténnyel, hogy az ország kisgazdáinak 60%-a nem-magyar anyanyelvű: megállapítottnak látjuk annak szükségét — sőt égető szükségét — hogy a nem-magyar kisgazdák, éppúgy, mint magyar társaik, saját anyanyelvükön kapjanak modern és kitűnő mezőgazdasági oktatást. És pedig épen a magyarság érdeke az, amely ezt első sorban megköveteli; épen a magyarságnak van legnagyobb szüksége arra, hogy az ország német, szláv, román népe saját anyanyelvén megkapja azt a művelődést, amely gazdasági haladásához szükséges. Hogy valóban így van: afelől egy percig sem kételkedhetünk, ha ismerjük a ma ténylegesen fönálló politikai és gazdasági helyzetet és ennek veszélyeit, melyek a magyarságot, mint nemzetet és kultúrközösséget jövőjében fenyegetik. A magyarságnak, mint nemzetnek sorsa szorosabban, mint bármely más európai nemzeté, egybe van fonódva annak az államnak sorsával, amelyet megalkotott. A magyar nyelv és a magyar kultúra ügye együtt áll vagy bukik a magyar állammal. Már most: a magyar állam helyzete a XIX. század vége óta nem javult, hanem rosszabbodott. Egyrészt azért, mert az ellenséges külső erők megnöttek: nyugaton a százmilliónyi németiség, keleten a százötvenmilliónyi szlávosság szervezkedik és egyre hatalmasabbá válik. Másrészt azért, mert az ország saját belső ereje megcsappant. Ezt a politikai gyengülést pedig nem okozza más, mint az ország gazdasági hanyatlása, mely az ipar pangásában, az általános eladósodásban, az ország fizetési mérlegének romlásában jut kifejezésre. A gazdasági hanyatlást ismét az a körülmény okozza, hogy a mezőgazdasági termelés már vagy tizenöt év óta megállapodott és nem halad kielégítő mértékben. Ha a mezőgazdaságnak ez a tespedése tovább tart: az általános gazdasági hanyatlás mindig érezhetőbb lesz, és egyfelől az ország belső gyengülése, másfelől a keleti és nyugati szomszédok erőgyarapodása egyre veszedelmesebb aránytalanságot fog teremteni a magyarság hátrányára. Tehát a magyarság nemzeti ügye megköveteli az ország gazdasági erősítését, amely csak a mezőgazdasági termelés gyarapítása útján lehetséges; ezt ismét csak demokratikus úton, a kisbirtok útján lehet létrehozni; kisbirtokosaink közül pedig 60% nem-magyar; ezeknek (ha már nem tudjuk őket valami varázsvesszővel hirtelen magyarokká változtatni) csak úgy hathatunk a gazdálkodásukra, ha azon a nyelven szólunk hozzájuk, amelyet megértenek. Így

áll elő az a helyzet, hogy éppen a magyarságnak kell saját nyelve és kultúrája érdekében azt követelnie, hogy a nemzetiségi földműveseknek adja meg az állam saját anyanyelvükön azt, amire az ő gazdasági emelkedésükhöz, az ország egyetemeres érdekében, szükség van.

Amint az előadottakból kitűnik: mezőgazdaságunk reformja szorosan egybekapcsolódik nemzetiségi politikánk reformjával, ami nem is lehet másképp, mert ma is az a helyzet, hogy az országban uralkodó mezőgazdasági politika — melyet nagybirtokosok intéznek — szervesen összefügg az uralkodó nemzetiségi politikával, melyet ugyancsak nagybirtokosok csinálnak. A nagybirtokosok, mint agrárpolitikusok, saját osztályérdeküket tartván szem előtt, — több-kevesebb tudatossággal — útját állják a mezőgazdaság minden számottevő haladásának és különösen a kisgazdákat lehetőleg meg akarják tartani a hagyományos extenzív gazdálkodás mellett. Ugyanezen uralkodó nagybirtokosság, mint nemzetiségi politikánk intézője, azon van, hogy lehetőleg korlátozza a nemzetiségi néptömegek anyanyelvének érvényesülését, pedig a korlátozás hatása alatt a nem-magyar kisgazda tömegek művelődése és vele együtt gazdálkodása tesped és visszamarad. Világos, hogy ez a nemzetiségi politika, amely a kisgazdák 60%-át már nyelvi okokból sem engedi haladni: nagyon jól megfelel annak a mezőgazdasági politikának, mely a kisgazdák haladását egyáltalán korlátozni igyekszik, a magyarokét csak úgy, mint a nem magyarokét. Ám éppen így az is világos, hogy egy olyan mezőgazdasági politikának, mely a termelés nagyobbitását tekinti első feladatul és a kisemberek millióira kívánja alapozni az ország boldogulását: logikus kiegészítése (a magyar kisember kulturális emelésén kívül) egy olyan nemzetiségi politika, mely a legfőbb szempontnak a nemzetiségi néptömegek művelődését és gazdasági gyarapodását tekinti, s amely evégett nyelvi koncessziókra is hajlandó. Ez a népbarát nemzetiségi politika szükségképen utat is fog törni, mihelyt a mai nagybirtokos osztályuralmat vissza fogja szorítani egy demokratikusabb irány, és mihelyt ezzel kapcsolatban a közjogi kuruckodást háttérbe fogja szorítani az a fölfogás, hogy a magyarság független, önálló létehez csak egy út vezet: az ország gazdasági erősítése a nép belső kulturális erejének kifejlesztése által.

Egyébiránt nem csupán az intenzív mezőgazdasági termelés kialakulására volna jótékony hatással a demokratikus nemzetiségi politika, de épen ez a politika van hivatva arra is, hogy előmozdítsa az egységes magyar nemzeti állam kialakulását. Amely nem mehet másképp végbe, csak úgy, ha az ország lakosaiban az egymásrautaltság és az összetartozás érzete erősödik; ám ez akkor következhetik csak be nagyobb mértékben, ha a közviszonyok demokratizálódása (amelybe a néptömegek iránt jóindulatú, konciliáns nemzetiségi politika előnyomulását is beleértjük) meg fogja indítani az országban az

általános többtermelést és gazdagodást. Ha nagyobb lesz a termelés, s a jólét: egyfelől nagyobb lesz a különböző ország-részek között a csereforgalom és az egymásrautaltság, másfelől kisebb lesz a nemzetiségi néptömegek elégedetlensége, amely most a magyarellenes agitációnak táplálékot ad; következőleg az országot összetartó erők nagyobbodni, az országot széjjelfeszítő erők pedig gyengülni fognak. Hogy az egységes magyar nemzeti állam kialakulása csak a néptömegek növekvő szabadságának és kulturális emelkedésének, és az ország általános gazdagodásának eredménye lehet, és hogy ezzel szemben a mai szolgabíró-nacionalizmus, mely erőszakos eszközökkel akarja magyarrá tenni az országot, éppen a magyarság ügyének kész veszedelme: ezt Jászi Oszkár meggyőzően kimutatta nemrég egy nagyszabású könyvben, amelynek ténytömegével és argumentumaival szemben a konzervatív-nacionalista tábor még eddig nem tudott egyebet fölvonultatni, mint frázisokat, vagy a legjobb esetben kicsiségekbe kapaszkodó és a főszepon-tokat agyonhallgató rabulista hangulatkeltéseket. Tekintettel erre a könyvre, melyet annak idején a Huszadik Század is bővebben ismertetett, fölösleges, hogy a nemzetiségi kérdéssel — noha a magyar agrárreformot közelről érinti — bővebben foglalkozzam. Térjünk vissza arra a kérdésre, miképpen kellene szervezni — úgy, hogy tömeghatása is legyen — a népies mezőgazdasági oktatást.

Amint az imént megállapítottuk: ahhoz, hogy az ország másfélmillió főnyi kiscgazda tömegét ki lehessen mozdítani mai elmaradottságából, oly jelentékeny méretű oktató szervezetre van szükség, amely az ország különböző községeiben évente legalább 3—4000 több hetes tanfolyamot legyen képes rendezni, amely tanfolyamoknak egyelőre az volna a legfőbb feladatuk, hogy az okszerű talajművelés, továbbá a szemtermelés legközvetlenebbül alkalmazásba vehető és leghatásosabb rendszabályait megismertessék a földművesekkel. Ilyen téli tanfolyamok azonban magukban véve sokszor nem elegendők ahhoz, hogy maradandó hatást keltsenek. Sok földműves tudatában a nyárig, vagy az őszi elhalványul, amit télen tanult, annál is inkább, mert azt, amit előadtak neki, azzal a bizalmatlansággal hallgatta, amely egy évszázadokig gyötört és még ma is több tekintetben elnyomott osztály természetes tulajdonsága, és a hallottak már ezért sem tehettek rá nagyon mély benyomást; emellett a megszokotthoz való ragaszkodás is többé-kevésbé dolgozik benne. Vannak ugyan ma már az országban — különösen az Alföldön — vidékek, ahol a földműves nép tudatosan törekszik a haladásra és valósággal szomjazza a tudást, (mert például Hódmezővásárhelyen az elmúlt télen rendezett mezőgazdasági tanfolyamra hatszorannyi kiscgazda jelentkezett; mint a hányak hely jutott;) az ilyen vidékek földművesei bizonyára nem hagyják fölhasználatlanul az új ismereteket, amelyekhez egy-egy tanfolyam hozzájuttatja őket; de az ilyen tudatosan

haladni törekvő vidékek ma még inkább kivételek. Ezért a népies mezőgazdasági oktatás reformjának az új és jó tanfolyamok rendezésén kívül ezeket kiegészítő intézkedéseket is magában kell foglalnia, olyanokat, amelyek a tanfolyamokon előadott ismeretek megrögzítésére és demonstrálására szolgáljanak. Ilyen intézkedés volna például az előadott tárgyról ügyesen, népszerűen írt könyvek kiosztása a tanfolyam hallgatói között; ennél még fontosabb és szükségesebb volna, hogy mindenütt, ahol tanfolyam volt, az ennek keretében előadott rendszabályok egy az illető község határában erre a célra kibérelt bemutató földön egy vagy több éven át demonstráltassanak a földművesek előtt, hogy ezek láthassák a tanított rendszabályok gyakorlati végrehajtását is és ezek termésfokozó hatásáról saját szemükkel győződhesenek meg. Maguk az előadók — mivel a tanfolyamok csupán télen foglalják el őket — nyáron elvezethetnék egy szűkebb környék bemutató földjeinek* üzemét és közben szakszerű tanácsokkal is elláthatnák a haladni akaró földműveseket.

Amely községben azután ilyen eszközökkel — tanfolyammal és bemutató földekkel — csakugyan sikerült a földművesek gazdálkodásába a jobb talajművelő és szemtermelő módszereket bevinni és ahol ennek hatása az emelkedő szemtermésekben mutatkozni kezd: ott egy következő tanfolyamon a takarmánytermelés, állattenyésztés, trágyázás legközelebb eső rendszabályait kellene hasonló módon — az egész oktatásnak erre a szűkkörű konkrét célra való összpontosításával — a kisgazdaságba bevinni.

Persze ahhoz, hogy ilyen nagyszabású és konkrét országos célokra irányuló népies mezőgazdasági oktatást lehessen kifejteni, hatalmas szervezet volna szükséges. Hogy 3—4 évenként minden községben lehessen egy többhetes tanfolyamot tartani, ezzel kapcsolatban mindenütt, egy bemutató földön, gyakorla-

* A bemutató földet (*Demonstrationsfeld*) nem szabad összetéveszteni a mintagazdasággal; míg az előbbi, szakszerű vezetés alatt, csak bizonyos kiválasztott mezőgazdasági javítások hatását mutatja be: az utóbbi mint neve mondja, egy minden tekintetben okszerű kisgazdaságot akar a földműves szeme elé állítani. A mintagazdaság oktató hatása jóval kisebb, mint a bemutató földé, már azért is, mert megvan az a hibája, hogy mindenre egyszerre akarja tanítani a földművest és a földolgot elvesznek a sok mellékesség között. Nálunk a földművelésügyi kormány rendszerint úgy létesíti a mintagazdaságokat, hogy egyszerűen kinevezi valamely kisgazda üzemét mintagazdaságnak, amelyet aztán iparkodik — annyira-amennyire — fejleszteni, államilag segítyezvén a tulajdonost. Igen sokszor nem a tulajdonos gazdasági képességei az irányadók a mintagazdaság anyagának megválasztásánál, hanem politikai szolgálatok, kortesszolgálatok jutalmazására szolgál a kinevezés, s a velejáró államsegély. Az ország területén működő 180 mintagazdaság legnagyobbbrészt éppen olyan látszat-intézmény, mint egész népies mezőgazdasági oktatásunk.

tilag demonstrálni az előadás tárgyát s a haladni igyekvő kisgazdákat esetleg még tanáccsal támogatni: ehhez kellene vagy 1000—1200 elméletileg és gyakorlatilag képzett mezőgazdasági népoktató és az egész szervezet évi költsége kitenne vagy 10—15 millió koronát. Van-e az országban ennyi alkalmas ember és lehet-e népies mezőgazdasági oktatásra ennyi pénzt kiadni? Ember van okvetlenül; hiszen mennyi képzett, kitűnő gazdatiszt jár az országban állás nélkül vagy van olyan állásban, amely nem felel meg képességeinek. Emellett más, értelmesebb mezőgazdasági elemeket is ki lehetne képezni oktatóknak, annál könnyebben, mert nyilvánvaló, hogy amikor az oktatás éveken át az egész országban egységesen a mezőgazdasági ismeretek egyazon szűkebb körét öleli fel: akkor az oktatók kiképzése is jóval könnyebb, mint össze-vissza, tervszerűtlen oktatásnál. Hogy pénz van-e ilyen nagyszabású kisgazdaság-fejlesztésre? Van, vagy ha nincs: kell lennie. Ha méltányossági szempontból nézzük a dolgot: illő, hogy az állam, amely évtizedek során át súlyos adókkal terhelte meg a kisgazdát, ellenben minden előnyt a nagybirtokosnak juttatott, végre-valahára tegyen valamit a kisgazdáért is, akinek keze munkája után él. Annál is inkább, mert — hasznossági szempontból nézve a dolgot — semmiféle pénzbefektetés nem hozhat az országnak oly óriási jövedelmet, mint éppen a kisgazda népesség termelőmódjának javítására helyes módon kiadott pénz. Ha 4—5 év alatt csak 10%-kal növekednének a kisgazdák földjének termései: már ez csupán a mezőgazdaság termelőképességét évente több százmillió koronával növelné és hol van még a sok közvetve származó közgazdasági haszon, melyet a nagyobb termésekből folyólag az ipar és kereskedelem föllendülése, az államvasutak intenzívebb kihasználása és még sok egyéb körülmény hozna magával. Bajos elhinni, hogy ne lehetne előteremteni évi 10—15 millió koronát ily nagyszerű és állandóan megmaradó gazdasági eredmények létrehozásához, amelyek nélkül egyáltalán nem boldogulhat az ország. Amikor az állam egyáltalán, és a földművelésügy keretében is annyi kevésbé fontos dologra költ pénzt; mert például, míg a népies mezőgazdasági oktatás 100—150 ezer koronával szerepel a költségvetésben: addig a lótenyésztést érdeklő tételek 12—14 millió koronát tesznek ki. Ám föltéve — bár meg nem engedve — hogy a legfontosabb országos célra, másfél millió kisgazdánk mezőgazdasági ismereteinek fejlesztésére nincs pénz, akkor is van egy mód, amellyel könnyen elő lehet teremteni: szekularizálja az állam az egyházjakat és a belőlük nyert jövedelmet fordítsa népies mezőgazdasági oktatásra.

*

Az bizonyos, hogy az állam addig, míg az ú. n. történelmi osztályok — a nagybirtok és a gentry — uralma fönáll, mindezt nem fogja megtenni, hanem megmarad — saját pénz-

ügyi érdekeit veszélyeztetve — a nagybirtok érdekszolgálatával mellett, a régi módi, arisztokratikus mezőgazdasági politika jegyében. Ha azonban a demokratikus választójogi reform ügye diadalra jut: az ennek nyomában kialakuló új viszonyok rá fogják terelni az államot a népies mezőgazdasági politika útjára; ez épen a szükségszerű főcélja a demokráciáért való küzdelemnek, amelynek egyéb közvetlen célja nem is lehet egy földműves országban, amelynek terhei nagyok, termelése pedig kicsiny és agrárreform nélkül nem nagyobbítható.

Hogy körülbelül mik lesznek a legfőbb feladatai — a népies mezőgazdasági oktatás reformján kívül — az Új-Magyarország demokratikus mezőgazdasági politikájának: ezt a következőkben fogjuk — természetesen csak általánosságban, főelveiben — körvonalozni.

Agrártechnikai szempontból a talajkimerülés orvoslása a legsürgősebb cél, amelyre a magyar mezőgazdasági politikának törekednie kellene. A talajkimerülés orvoslásához mindenekelőtt a marhaállomány szaporítása szükséges, ennek előfeltételeit pedig csak a növénytermelés reformja adhatja meg. A bőségesebb növénytermelésen kívül azonban még külön állami intézkedések is kellenek az állattenyésztés fejlesztéséhez; szükséges mindenekelőtt, hogy az állam sok és jó tenyészanyagot, nagyszámú nemesített apaállatot bocsásson, olcsó díj ellenében, a kisgazdák rendelkezésére.

A magyar földművelésügyi kormányoknak kedvelt reprezentációs bútordarabjai az állattenyésztés előmozdítására szolgáló intézmények; a gyanútlan idegent, aki beteszi lábát az országba, Mezőhegyesre és Bábolnára viszik, hogy ott elkápráztassák a szemét; a külföld számára íratott reklám-könyvekben is nagy szerepet játszanak az állattenyésztés intézményei. A magyar közönség is — annyi reklám hatása alatt — sokat tart ezekről és csak kevesen tudják, hogy tényleg a magyar állam tenyészállat-politikája szánalmasan rossz, és az állattenyésztést inkább hátramosztítja, mint előre (amint erre bellusi Baross Kálmán nemrég találóan rámutatott). Különösen a kisgazda az, akit ezen a téren is több rosszban részeltet az állam, mint jóban.

Baj a kisgazdának, hogy az állam, befolyásolni akarván az állattenyésztés irányát, ezt azzal kezdi, hogy a gazdát tilal-makkal veszi körül, amely tilalmak, a dolog természeténél fogva, a kisembert sokkal inkább korlátozzák, mint a nagy tenyésztőt. A kisgazdának például nem szabad ménlovat tartania. E tilalomnak nyilván csak az lehet az értelme, hogy az állam maga akar gondoskodni még jobb tenyészanyagról, mint amilyent a gazdák maguk nevelhetnek. Valóban megteszi ezt? Nem. Mindössze 3200 tenyészment tart vagy ad bérbe az állam és csak igen kevés magántenyésztőnek ad engedélyt tenyészmen tartá-

sára: aminek azután az az eredménye, hogy az országban sokkal kevesebb a ménlő, mint amennyire a lótenyésztőknek szükségük volna, és így a ménlő-tartás azoknak, kiknek erre az állam módot nyújt, jövedelmező monopólium, melyet ki is használnak a kisebb lótenyésztők rovására. Különben az állam maga is elég magas díjakat szed tenyészlovainak használatáért. Tehát az állam, minden reklámozás dacára, csak azt teszi a lótenyésztés terén, hogy kiváltságokat biztosít saját ménesbirtokainak és a nagy lótenyésztőknek, és tetteleg korlátozza a kiscgazda lótenyésztését ahelyett, hogy előmozdítaná.

A szarvasmarhatenyésztés terén pedig rá akarja kényszeríteni az állam a kiscgazdára, hogy olyan fajta szarvasmarhát tenyészessen, amilyent a kormány, vidékek szerint, előír számára. Ennek fejében az állam gondoskodik tenyészbikákról, melyekből évente több ezer darabot „kioszt” a községeknek, de nem ingyen, hanem pénzért és minden látszólagos árkedvezmény dacára nem valami olcsón; de még így is kevesebbet oszt ki, mint amennyire szükség volna. Amihez még hozzájárul, hogy az állam nem kis mértékben a nagyszarvú, fehér, magyar-erdélyi marha tenyésztését erőlteti a kiscgazdákra; a kiadott bikákból 1906-ban 25%, 1910-ben 26% magyar-erdélyi fajta volt. Pedig ez a fajta nem felel meg a mai szükségleteknek, mert jó igavonó ugyan, de rossz tejelő és lassú fejlődésű. Lehet, hogy idővel, ha megnevesítik, kitűnő tenyészanyag lesz, de míg mai állapotában van ez a fajta, addig nem jövedelmező a tenyésztése. A nagyzgazdák ma már — kevés kivétellel — nem is tenyésztenek magyar-erdélyi marhát, hanem más, rosszabb igavonó, de nagy hússzolgáltató- és tejelőképességű fajtákat. Hogy azonban emellett mégis, igavonás céljára, jó magyar fajtájú ökröket kaphassanak: érdekükben áll, hogy a kiscgazdák neveljenek ilyeneket az ő számukra. A kiscgazdáknak persze érdekük ellen van ez; de az állam itt is, mint minden téren, pártfogásába veszi a nagybirtokost a kiscgazda ellen, akire lehetőleg rá akarja erőltetni a kevésbé jövedelmező marhafajta tenyésztését. Az államnak ez a törekvése ma már — a kiscgazdák ellenállása miatt — nem igen eredményes, de arra még alkalmas, hogy némely vidék kiscgazdáinak az ázsiai köz-igazgatás útján sok zaklatást és kellemetlenséget szerezzen. A demokratikus agrárpolitika egyik fontos követelménye, hogy megszűnjenek az állattenyésztés körül a tilalmak és korlátozások, melyek a kistenyésztőt a hatóságoknak és a nagytenyésztők érdekeinek kiszolgáltatójává. Ha az állam befolyást kíván gyakorolni az állattenyésztés irányára, bocsásson nagyszámú, jó és olcsó tenyészállatot a gazdák rendelkezésére; akkor ezek saját érdekükben bizonyára minden korlátozó tilalom nélkül is, az állam által rendelkezésükre bocsátott anyagot fogják a tenyésztéshez fölhasználni.

A termelés javítása mellett a legfőbb, amire a kisgazdának szüksége van, a jó és könnyű értékesítés, amelyet az állam jelen-tekenyen előmozdíthat megfelelő vám- és közlekedési politikával.

A mai magyar vámpolitika hibáival már előző helyen tisztába jöttünk; az ott megállapított tények következése gya-nánt most csak azt kell röviden jelezni, hogy az intenzívebb földművelés, a kisgazdaság és általában az egész ország érdeke olyan vámpolitikát kíván, amely a gabona és a takarmány árát, és ezzel kapcsolatban a földjáradékot és a föld árát leszállítja; de ezzel szemben biztosítja a hús, tej, gyümölcs, bor, cukor, s egyéb munkaigényes termékek kedvező értékesítését.

Arra van mindenképp szükség, hogy a gabonavámok eltöröltessenek, vagy máskülönben hatástalanná váljanak és a gabona ára alászálljon. Azonban az már nem volna előnyös, ha ez az áresés hirtelen, minden átmenet nélkül következne be. Mert a magyar kisgazda ezidőszerint keveset termel és ez a kevés jórészt gabonából áll, következésképpen a szemes termények hirtelen áresése zavarba hozná kisgazdáinkat; míg ha ez az áresés nem hirtelen, hanem évek sora (pl. egy évtized) alatt fokozatosan menne végbe, és ha időközben a kisgazda termelőképesége gyarapodnék: az áresés minden tekintetben, minden országos szempontból előnyös volna. A magyar vámpolitika reformja szorosan egybe-fűződik a mezőgazdasági termelés reformjával; a kettőt nem lehet egymástól elválasztani.

Ami a közlekedési viszonyokat illeti: közútaink megle-hetősen rosszak és sok vidéken csak száraz időjárás vagy téli fagy idején lehet rajtuk kielégítően közlekedni; mindamellert az utak mai állapota mellett is lehetséges volna az országban a mainál jóval intenzívebb mezőgazdaság, mert a legfőbb elő-feltétel, amely ehhez kell, a jól vagy legalább közepesen kiépí-tett vasúthálózat, az ország legnagyobb részében megvan. A fel-földeken ugyan (különösen Erdélyben) kevés a vasút és ott még sok a tennivaló; de az alacsonyabb sík- és dombvidékeken már nagyjából ki van építve a vasúthálózat, pedig a mezőgaz-daság szempontjából éppen ezek az alacsony vidékek a legfont-osabbak. Ha azonban vannak is vasútjaink, sok bajt okoz, hogy rossz a kezelésük és a díjszabásuk, ami ugyancsak meg-nehezíti a mezőgazdasági termények jó értékesítését és a városi népesség élelmezését. Ezeket a bajokat könnyű volna segíteni, nem is kellene újat alkotni, hiszen némely külföldi ország (pl. Franciaország, az Egyesült Államok, sőt Oroszország) vasútjai annyi példáját nyújtják annak, miképpen lehet az árúk szállítását kicsiny és nagy mennyiségekben egyaránt olcsóvá tenni, külö-nösen nagyobb távolságokra, amelyek nálunk a legfontosabbak. Csupán a külföldön már jól bevált és a mi viszonyainkra alkal-mazható módszereket kellene átvenniök a mi államvasútainknak és ez nekik maguknak is előnyös volna, a mezőgazdaság fejlődését pedig nagyon előmozdítaná.

Egy további fontos feladat, melyet a népies mezőgazdasági politikának meg kell oldania: a kisgazda hitelviszonyainak javítása. Magyarországon ez időszerint már csak a legelmara dottabb, naturálgazdaságot folytató román és rutén falvakba áll fönn a régimódi pénztelenség és a velejáró kegyetlen falusi uzsora; ellenben a kevésbé elmaradt vidék kisgazdája ma már európai módon is kaphat pénzt, ha rászorul, hiszen az országban — Budapest leszámításával is — több mint 4000 pénzintézet van, amelyeknek két harmada hitelszövetkezet. Ám azt általában el lehet mondani, hogy a magyar kisgazda hitele nagyon drága, nemcsak azért, mert nálunk a pénz egyáltalán drága, hanem különösen azért, mert kis tételekben aránytalanul drágább, mint nagy tételekben. Még ha nincs is abnormis pénzdrágaság (amilyenben pl. éppen most van részünk) a magyar kisgazda vidéki takarékpénztáraktól mindenféle fölszámított költséget tekintve véve, nem igen kap pénzt 7—8%-on alul, s emellett a hitelösszegért akárhányszor be kell kocsznia a sokszor több órányira fekvő városba és magával kell vinnie kezeseit, ami sok idő és költségpazarlással jár, és még drágábbá teszi számára a kölcsönt. Amely faluban az Országos Központi Hitelszövetkezet fiókot állított fel, ott mindenesetre megvan az az előny, hogy a pénz helyben van, nem kell érte a városba menni: de az Országos Központi Hitelszövetkezet meg is fizeteti ezt az előnyt, mert nála rendszerint még drágább a pénz, mint a vidéki takarékpénztáraknál. De noha drágán kapják a pénzt a kisgazdák, mégis évente sokszoros milliókat vesznek föl, kényszerűségből, rossz aratások vagy birtokváltozások esetén, földvásárlás vagy fogyasztás céljára. Itt van a legnagyobb baj; azok a drága kölcsönök, melyeket a kisgazda fölvesz, nem produktív célokra fektetődnek be, hanem elfogyasztódnak, semmivé válnak, és csupán a kamatteher marad meg utánuk.

Hogy így van: ennek egyik legfőbb oka, hogy a magyar kisgazdának, mai elmaradt és nem haladó termelőmódja mellett, amidőn növénytermelésének lényeges nagyobbítása ki van zárva és emiatt marhaállományát sem igen fejlesztheti, nincs sok módja produktív befektetésekre. És még ha volna is, oly kölcsön-pénz, amely után 8—10% kamatot kell fizetni, sokkal drágább, semhogy érdemes volna ilyen pénzt pl. egy istálló építése vagy más produktív befektetés céljára fölvenni, mert az új befektetés aligha adna ki ily magas kamatnak megfelelő hasznot. Manapság a magyar kisgazdák egy bűvös körben mozognak: Termelésük nem fejlődik, de számuk szaporodik és ezért kölcsönre szorulnak; mivel kölcsönre szorulnak: megdrágítják az országban levő kevés tőkét és mivel drága a tőke: nem fejleszthetik termelésüket. Ez a bűvös kör csak úgy bomolhat föl, ha a kisgazdák képesek lesznek szemtermeléseiket semmi vagy igen csekély tőkét igénylő eszközökkel nagymértékben növelni: akkor, a nagy termések nyomán azonnal több lesz az ország-

ban a pénz és kevesebb a kölcsönre szoruló ember; akkor azután általában olcsóbb lesz a hitel.

A kisgazdának azonban nemcsak arra van szüksége, hogy olcsó legyen a pénz, hanem arra is, hogy kis tételekben ne legyen lényegesen drágább, mint nagy tételekben. Ezt el is lehetne érni a harmadfélezer vidéki hitelszövetkezet megfelelő szervezésével, és a mezőgazdasági hitelt szabályozó törvények reformjával, amely szervezéshez, illetőleg reformhoz a művelt külföld elég mintát szolgáltat. A külföldön arra is van példa — Dániában, Újzélandban — hogy az állam közvetlenül ad a hitelképes, vagy ilyen kezéseket állító kisgazdának olcsó $4\frac{1}{2}$ —5%-os kölcsönöket egészen kis tételekben is; és pedig Dániában külön e célra létesült falusi szervezetek, Újzélandban pedig egyszerűen a postahivatalok közvetítik ezeket az olcsó állami kölcsönöket az egyes kisgazdához. Nem hihető, hogy a magyar állam, ha igazgatása demokratikusabb lesz, ne legyen képes a kisgazdákat valami hasonló módon (talán a postatakarékpénztár közvetítésével) olcsó hitelhez juttatni; és ha az államnak magának nem is volna erre a célra való pénze, könnyen fölvehet, a külföldön is, egy mezőgazdasági hitelnyújtás céljára való nagyobb kölcsönt, annál is inkább, mert egy demokratikus és szemelláthatóan többtermelésre törekvő magyar államnak jóval nagyobb hitele volna a külföldön, mint a régi, lényegileg abszolutisztikusan kormányzott, ázsiai közigazgatású, latifundiális Magyarországnak.

A mezőgazdasági reformba bekapcsolódik az adóreform is. Már azért is, mert annak, hogy nálunk kicsiny a termelés, egyik oka — többek között — az is, hogy minden teher a kisember vállain nyugszik; akinek nyilván nem lehet nagy a munkához és a termelés javításához való kedve, amikor azt látja, hogy mindenből, amit keze munkája előteremt, azonnal részt — még pedig jelentékeny részt — követel a hatóság, mely a nagyszámú és rémületesen növekvő adókkal aránytalanul súlyosabban terheli meg a kisembert, mint a nagybirtokost. Eltekintve a sok mindenféle fogyasztási adótól, amelyek tudvalevően már természetüknél fogva aránytalan súllyal nyomják a munkást és a kisembert: az egyenes adók is úgy vannak minálunk berendezve, hogy egy törpegazda összes egyenes adóiból birtokának egy holdjára igen sokszor 20—40 korona esik és még egy 10—20 holdas kisbirtokos is akárhányszor 10—20 koronát fizet, mindenféle egyenes adóban, birtokának egy holdja után: míg nagybirtokos szomszédjának összes egyenes adói nem tesznek ki többet, mint holdanként 4—6 koronát, sőt néha még kevesebbet.

Ezt a helyzetet meg kellene fordítani az egyenes adók egy modern reformjával, úgy, hogy a kisgazda fizessen holdanként olyan kevés adót, mint most a nagybirtokos, s a nagybirtokos fizessen holdanként olyan sokat, mint most a kisgazda.

Nem csupán azért, hogy a kisember vállairól leöjjenek a rárakott súlyos adók, hanem birtokpolitikai szempontból is. A tízezerholdas latifundiumok tulajdonosai ezidőszert általában oly felületes módon használják földjüket, hogy egy-egy hold földjük hozadéka sokszor nem igen több, mint 15—20 korona; persze tízezer hold földön ily csekély holdanként való hozadék is 150.000—200.000 korona jövedelmet jelent. Ilyen extenzív gazdálkodásra nyilván csak azért képesek a latifundium-tulajdonosok, mert egyes adók holdanként nem tesznek ki többet 4—6 koronánál. De fizetnének csak 15—20 koronát egy hold után, amennyit most igen sok kisember fizet: akkor az a kis jövedelem, melyet mai felületes gazdálkodásukkal kihoznak egy hold földből, adóra menne és akkor nem folytathatnának többé extenzív gazdálkodást, hanem kénytelenek volnának földjüket jobban, intenzívebben megművelni, illetőleg — mivel ezt a főnnálló viszonyok között, már ismert okokból, nem tehetik — kénytelenek volnának földjüket parcellázni.

Milyen formában történjék az extenzív művelésű latifundium megterhelése, az nem lényeges; de jogilag — a fennálló jogrend szempontjából — nagy jelentőségű az a forma, amelyet az angolok választottak. Ők a híres Lloyd George-féle költségvetés keretében mindazon földbirtokosokat, kik földjüket paragon hevertetik vagy nem adnak neki teljes művelést, megadóztatják az elmulasztott termelés után, illetőleg földjük tényleges termésének és a földjükön teljes megműveléssel produkálható termésnek különbözete után; abból a helyes elvből indulván ki, hogy az államot alkotó nép összessége abból él, amit a föld terem; tehát a nép és az állam létérdeke követeli, hogy minden művelésre alkalmas föld meg is legyen művelve.

Ha az ország termőföldjének azon a 60%-án, amelyet ma kisgazdák kezelnek, ki fog alakulni a modern gazdálkodás: ez a változás — alászállítván a gabonaárakat és fölemelvén a munkabéreket — leszorítólag fog hatni a nagybirtokos jövedelmére. Úgy, hogy a nagybirtokosok gyöngébb helyzetű része, nem tudván megbirkózni az új viszonyokkal, arra kényszerül majd, hogy földjeit tömegesen parcellázza; más, erősebb helyzetű nagybirtokosok pedig csak úgy lesznek képesek a virágzó kisbirtok szomszédságában helyüket megállni, ha földjeiket a mainál is extenzívebb módon kezelik, sőt birtokuk egy nagy részét legelővé alakítják, amint ezt manapság az angol nagybirtokosok teszik az ott meglévő magas munkabérek hatása alatt. Világos azonban, hogy — a mondott esetben — az ilyen módon, extenzív gazdálkodással védekező nagybirtokosok sem lesznek képesek földjüket megtartani, mert egy gazdag és erős polgár- és munkástársadalom nem fogja eltűrni, hogy az ország földjének egy jelentékeny része paragon heverjen; hanem föl fog lépni a nagybirtok ellen (úgy, mint ezt ma az angol nyelvű

országokban láthatjuk) és kényszeríteni fogja a nagybirtokosokat, hogyha ők maguk nem használják földjüket, adják át kisémbereknek, kik használni tudják és akarják. Az intenzív földművelés kialakulása szükségképen maga után fogja vonni a nagybirtok kiküszöbölését. Ezt meggondolva: nyilvánvaló, hogy a kisgazdaság termelőmódjának javítását kell azon legfőbb eszköz gyanánt tekintennünk, mely a tiszta népies birtokeloszláshoz elvezet.

Mindamellet hiba volna úgy felfognunk a demokratikus birtokreformot, mintha ez tisztán csak következménye lehetne a kisgazdaság fejlődésének; mert nemcsak következménye, hanem egy bizonyos mértékben előfeltétele is. Amennyiben a kisgazdák legszegényebbeikt, kiknek nyomott helyzetüknél fogva nem lehet sok kedvük és képességük a termelés javítására, sok esetben csak úgy lesz lehetséges megmozdítani, ha az állam lehetővé teszi nekik, hogy földjüket előnyös módon nagyobbítsák és ezzel kijussanak nyomott helyzetükből. Erre a célra kell egyébiránt az adóreform is, amely lényegében szintén nem egyéb, mint birtokpolitikai eszköz.

A demokratikus birtokreformot tehát nem lehet különválasztani a termelőmód reformjától, vagy pedig elhalasztani a termelési reform utánra; szükség van arra, legalább részben, már a termelési reform kiindulása gyanánt. Szükség van különben a birtokreformra avégett is, hogy a magyar földműves nép (mely éppen a latifundiumok vidékét, az Alföldeket és a Dunántúlt lakja és sokkal inkább meg van fosztva a földbirtoktól, mint a nemzetiségi földművesek) minél nagyobb mértékben földhöz jusson, ami előnyös volna úgy gazdasági, mint politikai szempontból.

Csak az a kérdés, mily nagy mértékű birtokreform lehetséges abban a Magyarországon, amelyben még nem alakult ki az intenzív mezőgazdaság; illetőleg a nagybirtok mily nagy részének feldarabolását képesek kieroszakolni azok a demokratikus társadalmi erők és állami szükségességek, amelyek a termelés mai állapotában léteznek vagy kialakulhatnak? És milyen eszközök kínálóznak a demokratikus birtokpolitika számára?

Némi tájékozást nyerhetünk e tekintetben, ha egy pillantást vetünk azon kelet- és nyugateurópai országokra, ahol a birtokreform már napirenden van: egyfelől Oroszországra és Romániára, másfelől Angliára.

Oroszországban és Romániában véres forradalom volt, amely az összes nagybirtokok rögtönös feldarabolását írta zászlójára. Ez a radikális követelés, ebben a formában, nem jutott diadalra; a forradalmat elnyomták. Mindamellet, a gazdasági és pénzügyi szükség nyomása alatt, egy bizonyos, a követelnél szerényebb mértékű birtokreformnak úgy az orosz, mint a román állam alávetette magát; mindkettő feláldozta nem ugyan az egész nagybirtokot, hanem ennek egy részét és pedig

a legrosszabbul, legfelületesebben művelt részét; amint például Romániában az egyházi birtok és a hitbizomány — tehát épen a legextenzívebb kezelés alatt álló birtokkategória — az, amelyet az állam a kisgazdák számára feldarabol.

Lehetetlen itt észre nem vennünk, hogy az, ami tényleg történik, a termelőerők szempontjából előnyösebb, mint az, amit a forradalom követelt. Mert ha a forradalom diadalra jutott volna és az összes nagybirtokok feldarabolódtak volna: a szemtermések (amelyek az egész mezőgazdasági termelés méreteit meghatározzák) nem növekedtek, hanem csökkentek volna, mert az extenzív művelésű latifundiumokkal együtt sok kevésbé extenzív kezelés alatt álló és racionális módszerekkel termelő nagybirtok is kisgazdák kezére jutott volna, akik hagyományos módszerekkel a birtokterületből nem hoztak volna ki annyi termést, mint az előbbi tulajdonos. Míg így, ahogy tényleg történik, csupán a legfelületesebben kezelt birtokkategóriák darabolódnak fel, amelyeknek területén csak növekedni fog a termelés, ha a kisgazdák veszik kezelésbe, még ha ezek talán holdanként kisebb terméseket is produkálnak.

Angliában egészen mást látunk. Ott minden forradalmi rázkódás nélkül indult meg egy hatalmas birtokreform, sokkal radikálisabb, mint Kelet Európában, mert nemcsak a birtokeloszlásra, de a birtokjogra is kiterjed. És az erőviszonyokból és azok fejlődéséből — a dolgozó nép erejének állandó növekedéséből — ítélve minden jel arra mutat, hogy az angol nagybirtok megindult földarabolása nem fog megállapodni, hanem megszakítás nélkül folytatódni fog, míg csak az utolsó nagybirtok föl nem darabolódott. Ám ott is csak az történik, ami a termelőerők szempontjából legelőnyösebb. Az angol nagybirtok, a magas munkabérek hatása alatt rendkívül felületesen kezeli földjét, amelynek egy nagy részét csak legelő gyanánt használja; ha területét kisüzemek, intenzív kezelés alá veszik: jóval nagyobb lesz rajta a termelés, mint ma.

Azt tanulhatjuk ezekből az előttünk levő példákból, hogy valamely országban, ahol birtokreform kerül napirendre: azon mértékben lehetséges a nagybirtokot feldarabolni, amely mértékben a feldarabolás a termelésnek közvetlenül előnyére válik; illetőleg a nagybirtok azon kategóriáit lehet feldarabolni, amelyek kezelése olyan, hogy feldarabolásuk után a kisgazdaságok nagyobb terméseket produkálnak területükön, mint az előző tulajdonosok. Ellenben teljesen céltalan azon nagybirtokkategóriák feldarabolására törekedni, amelyek termelőképesség dolgában a kisbirtokot fölülműlják; mert azon mértékben, amint termelőképességük magasabb, megadják tulajdonosaiknak azt a jövedelmet, azt a társadalmi és politikai súlyt, amely azokat képessé teszi arra, hogy sikeresen ellentálljanak a feldaraboló törekvéseknek. A társadalom osztályai mindig abban a mértékben erősek, amely mértékben a termelésre nézve hasznos az érvényesülésük. És ha már módosulnia kell azon aránynak,

amelyben egymással szemben érvényesülnek: az erőviszonyok a módosulás azon mértékét fogják megengedni, amely mérték a termelésre nézve a leghasznosabb. Bármely gazdasági vagy társadalmi politika, mely a gazdasági vagy társadalmi élet szervezeti viszonyait valamely irányban módosítani akarja, úgy jár el leghelyesebben, ha megállapítja, hogy a célzott módosítás mely mértéke az, amely a társadalmi termelést az adott reális viszonyok között legkedvezőbben befolyásolná, és ha azután ezt a mértéket teszi közvetlen törekvései tárgyává. Mert számíthat arra, hogy törekvései ebben a mértékben megfeleljenek a látható vagy várható erőviszonyoknak.

Már most állapítsuk meg ezen az alapon, a termelés közvetlen érdekeinek latbavetésével, hogy a Magyarország mai gazdasági állapotában létező és lehetséges politikai erőviszonyok között mekkora szabású demokratikus birtokreformra lehet a siker kilátásával törekedni.

Magyarországban a kisbirtok és a nagybirtok termelőképessége, amint előző helyen megállapítottuk, így viszonylik egymáshoz: a kisbirtok a növénytermelés terén általában elmarad a jól kezelt közép- és nagybirtok mögött; de a latifundiumokon, és különösen a legrosszabbul kezelt birtokkategóriákon, az egyházi és hitbizományi javakon, amelyek sok művelésre alkalmas földet nem használnak kellőképpen, okvetlenül a mainál nagyobb termelés állna elő, ha kisgazdák kezére jutna a föld.

Egyelőre arra törekedni, hogy az összes nagybirtokok kivétel nélkül feldarabolódjának, kilátástalan volna. Ilyen általános nagybirtok-feldarabolás nem történhetnék meg másképp, mint csak úgy, ha az állam kisajátítaná a nagybirtokot és fölosztaná a nép között; aminek lehetőségére — az adott erőviszonyok között — még gondolni sem lehet. Csak később, évtizedek múlva, ha a kisbirtokon a modern, intenzív gazdálkodás már kialakult lesz, mi az emelkedő bérek hatása alatt a nagybirtoknak ma még jobban kezelt része is extenzív irányba fog terelődni: akkor majd meglesznek az országban azok a társadalmi erők, amelyeknek segítségével a nagybirtok teljes kiküszöbölését (olyanféle eszközökkel, amilyeneket az angolok alkalmaznak) végre lehet hajtani. Ma még nem tartunk itt; a gazdasági és politikai haladásnak az országban ma meglévő erői még szerények és nagy részben lappangók, öntudatlanok. De ha öntudatra ébrednek: hihetőleg már a közelebbi jövőben elegendők lesznek ezek az erők ahhoz, hogy legalább egy szerényebb méretű birtokreformot kivívjanak; hogy a nagybirtoknak legalább egy részét kiküszöböljék: azt a részét, amely rosszul van kezelve és termelőképesség dolgában nem ér föl a kisbirtokkal; a nagy holtkézi latifundiumokat, amelyeknek földarabolása a termelés nagyobbodásával volna egyértelmű. Egy olyan agrárreform-törekvés, amely birtokpolitikai célkitűzéseit erre a rosszul kezelt nagybirtok-kategóriára mérsékli: éppen nem nélkülözi a siker kilátásait. Ezek a latifundiumok gazdaságilag

nem valami nagyon hatalmasak; egy nagy részüket nem saját gazdasági életereje tartja fenn, hanem az a sok kiváltság és kedvezés, amelyet az állam juttat nekik. Földarabolódásuk kikényszerítéséhez nem kellene tehát épen forradalmi eszközök, — amelyeket csak nagy ellenállások legyőzésével lehet alkalmazni. Eltekintve az egyházavaktól, amelyek jogilag úgyszólván az állam tulajdonát alkotják, nem kell okvetlenül, hogy az állam kisajátítsa a latifundiumokat: elegendő, ha megvonja tőlük (adóügyi és más téren) az igazságtalan kiváltságokat és megtiltja minden olyan kezelésmódjukat, amely a közérdekkel kiáltó ellentétben áll. A kiváltságok, melyeket az állam a nagybirtoknak adott s a bűnös mulasztások, amelyeket a nagybirtok kedvéért a dolgozó polgárságnak és saját pénzügyeinek érdeke ellen elkövetett (pedig a latifundiumok egy gazdaságilag életképtelen része csak ezeknek köszönheti fennmaradását) mind ezen égbekiáltó igazságtalanságok csak azért voltak a mai napig fönntarthatók, mert nem volt az országban szervezve a dolgozó nép, amely szembeszállhatott volna velük. Mihelyt a dolgozó osztályok politikailag érvényre jutnak (ami máris folyamatban van) a siker kilátásával lehet majd fölvenni a harcot a holtkezi latifundium mesterséges támaszainak ledöntésére.

Hogy a latifundiumokat az állam semmiféle módon nem készíti a közérdek respektálására és hogy ez lehetetlen állapotokat szül: ezt már a konzervatív gazdák jobbjai is kezdik belátni. Deininger Imre például, aki túlzó radikálisnak éppen nem mondható, *A magyar mezőgazdaság bajai* című füzetében megállapítja, hogy nálunk a kötött (egyházi, hitbizományi községi stb.) birtokok kezelése a legnagyobb mértékben közérdekellenes lévén: az államnak meg kellene adni azt a jogot, hogy a kötött birtokok kezelésére felügyeljen és a haszonélvezőket helyes gazdálkodásra, nagyobb termelésre szorítsa, úgy, amint e jogot az erdőkre vonatkozólag már régóta megadták az államnak az erdőtvények.

Pirkner János pedig, aki szintén nem radikális túlzó, nagybirtokaink közérdekellenes kezelésének egy más, egészen speciális és sürgős orvoslást követelő esetét állapította meg. A Kárpátok gerincein másfélmillió holdnyi havas terül el. Ez a magaslati gyepterület szabályozza az Alföldön keresztülfutó folyók vizét; amennyiben a havasok gyeptakarója az esővizet és hólevet felszívja, mint a szivacs és csak lassanként bocsátja le a völgyekbe; a magas hegység ezen gyeptakarója nélkül az Alföld vizei tavasszal kiáradnának, nyáron pedig kiszáradnának. Az Alföld életbevágó érdeke tehát, hogy a kárpáti havasok gyeptakarója épségben maradjon és évégett ápolást nyerjen; aminek az a legegyszerűbb és leggazdaságosabb módja, ha ezek a havasok — svájci mintára — intenzív művelés alá kerülnek. Már most tényleg úgy áll a helyzet, hogy a kárpáti havasok majdnem kizárólag nagybirtokosok tulajdonát alkotják, kik birtokuknak ezzel a részével nem igen törődnek, úgy, hogy az

állandó elhanyagolás miatt a havasi gyeptakaró sok helyen már most is tönkremenőben van és előbb-utóbb le fog kopni a hegytetőről. Szóval az a körülmény, hogy a Kárpátok havasai nagybirtokosok tulajdonában vannak, nemcsak azért okoz kárt, az országnak, mert ezt a másfélmillió holdnyi gyepterületet, amely ha Svájcban lenne, százmilliókat jövedelmezne évenként, parlagon tartja: de ezenfelül még azért is, mert a meg nem művelés folytán az a nagy nemzeti kincs, melyet a havasok jelentenek, hovatovább veszendőbe megy és mindezt még tetézi az a veszedelem, melyet a magaslati gyepterületek tönkrementése a vízgazdálkodás s az alföldi mezőgazdaság jövőjére nézve rejt magában. Háromszorosan meg van tehát okolva annak szükségése, hogy az állam ezt a helyzetet ne nézze tétlenül és amint például törvényhozásilag gondoskodott arról, hogy a hegyoldalakokat borító erdőket a tulajdonosok fönntartsák és ápolják: azonképpen kényszerítse törvényhozásilag a havasterületek tulajdonosait is, hogy e birtokukat intenzíve műveljék, s a köz kárára el ne hanyagolják.

De van az országban a latifundiális gazdálkodással összefüggésben még egy más visszásság is, amelyet egészséges mezőgazdasági politika nem hagyhat figyelmen kívül.

Magyarország az európai országok között az erdőkben bővelkedőkhöz tartozik, amennyiben a terület 27%-át (Horvátországban 35%-át) erdők foglalják el. Ez az erdőállomány azonban nem oszlik el egyenletesen az ország különböző vidékeire. Az Alföldeken, különösen a Nagy-Alföldön úgyszólván egyáltalán hiányzik minden erdő, még a fasorok is ritkák, úgy hogy az Alföld népe tüzelésre és egyéb célokra való fa dolgában ugyancsak szükségét szenved; emellett éghajlati szempontból is hátrányos a meglevő állapot, mert erdők, fasorok híján nincs ami megtörje a szél erejét, amely féktelenül söpri végig a nagy síkságot, tömérdek kárt okozva a gazdának. Pedig az Alföldnek sok olyan futóhomok és egyéb terméketlen területe van, amely a rossz talajminőség miatt még legelőnek sem igen alkalmas, de erdősítésre mégis lehetne használni. Az erdőtlen síksággal éles ellentétet alkotnak a hegységek és a magasabb dombvidékek; itt bőven van erdő; az ország összes erdőterületének túlnyomó része ezekre a vidékekre esik. Tekintettel arra, hogy majdnem teljesen erdőtelén síkságaink az ország $\frac{2}{5}$ részét foglalják el: bátran mondhatjuk, hogy domb- és hegyvidékeink területéből vagy 40%-ot foglal el az erdő. Az erdőgazdaságnak ilyen — modern európai viszonyokhoz képest — rendkívüli kiterjedését csak részben okolják meg a természeti viszonyok. Mert az igaz ugyan, hogy a rossz talajokat, továbbá a hegy és domboldalakat, ha erős a lejtésük, nem igen lehet másra előnyösen használni, mint erdőgazdaságra; ezenkívül a folyók vízbőségének szabályozása szempontjából is előnyös, ha a hegységek és dombsorok lejtői erdőségek. Ám az erős lejtésű hegyoldalak és az abszolúte rossz talajok még-

sem teszik ki egy-egy olyan országnyi területnek, amilyen például a Felvidék, vagy Erdély, amely végre is nem csupa hegy-völgy, akkora részét, hogy miattuk az összterület 40%-át erdőnek kellene elfoglalnia. Gazdaságilag az erdő nem valami termelékeny művelésnem a szántóföldhöz, réthez viszonyítva, amelyen ha jó a kezelése, egy év alatt sokszorosan több értéket lehet termelni, mint hasonló idő alatt egy hasonló erdőterületen. A közgazdaság szempontjából tehát nagy pazarlás a termelési lehetőségekkel, ha jó földeket, amelyeket fekvésüknél és minőségüknél fogva intenzívebb termelésre is előnyösen lehetne használni, erdőnek használnak. Már pedig ezt a pazarlást az ország hegyvidékein és magasabb dombvidékein igen nagy mértékben követik el a nagybirtokosok, erdőnek használván sok művelésre alkalmas, jó földet, amelynek erdő alatt való tartását semmiféle klimatikus vagy más szempont nem követeli.

Modern kultúrországokban a termelési lehetőségek ilyen pazarlása nem fordul elő. Svájc is talán elég görbe ország; annyi magas hegysége csak van, mint például Erdélynek és mégis: Svájc területéből csak 22%-ot foglal el az erdő, míg Erdély területéből közel 40%-ot.

Szóval magasabb vidékeinken, azt lehet mondanunk, több az erdő, mint kellene; az Alföldön pedig kevesebb, mint kellene, sőt egyenesen ínség van erdő dolgában. E visszasság orvoslása végett minden olyan mezőgazdasági politikának, mely a termelés nagyobbitását s a dolgozó nép érdekeit tartja szem előtt, arra kellene törekednie, hogy a felföldek és dombvidékek erdőfőlöslegéből az a rész, amelynek talaja szántóföldnek vagy legalább hegyi rétnek alkalmas, letaroltassék, és helyette inkább az Alföld kopár, vagy félig kopár területei erdősíttessenek be. Ezen az úton meg lehetne szüntetni az Alföld fáinségét, a felföldeken és dombvidékeken pedig sok jó földet lehetne a kultúrának meghódítani. A hivatalos kimutatás szerint Magyarország 7,402.000 hektár erdőterületéből, 1,002.000 hektárt, a társországok 1,505,000 hektár erdőterületéből pedig 691.000 hektárt tesznek ki a nem föltétlen erdőtalajon álló erdők. E nem föltétlen erdőtalajok nagy része jó minőségű és szántónak vagy rétnek előnyösen volna használható.

A felföldi és dombvidéki erdők egy részének letárolása ellen a múltban talán joggal lehetett volna felhozni azt az ellenvetést, hogy a ma erdő alatt álló talajok közül a jobb minőségűek is igen gyakran olyan természetűek, hogy — ha már megfosztatnak erdőtakarójuktól — intenzív, gondos kezelést igényelnek; ilyen kezelés híján tönkremennek, elkopárosodnak; ha tehát jó művelésüket nem lehet biztosítani: jobb inkább meghagyni rajtuk az erdőt. Az kétségtelen, hogy a régi viszonyok között, amikor a nép teljesen műveletlen volt és a földdel csak a legkezdetleгеbb módon tudott bánni, a közérdek szempontjából meg volt a jó oldala is annak, hogy a nagybirtok ráfeküdt a domb- és hegyvidékek erdőségeire és konzerválta

azokat; mert a nép, ha kiirtotta volna az erdőket, azoknak legnagyobb részét nem igen tudta volna másnak használni, mint gondozatlan, rosszul kezelt legelőnek, és ilyen használatlaltal elkopárosított volna sok jó lejtőt, amelyet az erdő megtartott termékenynek. De ez az ok nem áll többé fenn az ország mai fejlettsége mellett, amikor megvan a mód arra, hogy mezőgazdasági oktatással és más célravezető eszközökkel biztosítani lehessen a letarolt erdőtalajok helyes művelését; a modern viszonyok kialakulásával (és erre törekszik az agrárreform) erdőseégeink egy nem jelentéktelen részének további fönntartása időszerűtlenné válik. Sőt részben már ma is időszerűtlen; a gazdasági élet újabb fejleményei világosan mutatják ezt. Az utóbbi években egyre gyakoribb jelenség az úgynevezett erdőparcellázás; vállalkozók megvesznek egy-egy olyan erdőt, amelynek talaja földművelésre alkalmas és kitermelvén belőle a fát: a letarolt területet parcellázzák. De hogy ezen az úton az ország erdőterületének mezőgazdaságra alkalmas része belátható időn belül csakugyan művelés alá jusson: arra nincs sok kilátás, mert a nagybirtokosok ragaszkodnak erdőikhez, már a vadászat kedvéért is. Ezért ők maguk sem igen hajlandók arra, hogy jobb talajú erdőket letarolják és szántó vagy rét gyanánt használják föl.

A törvényhozás azonban, ha majd a népies erők nagyobb mértékben teret foglalnak benne, bizonyára meg tudja találni a kellő módot és formát olyan intézkedésekhez, amelyek lehetőtlenné fogják tenni a birtokosnak, hogy ott, ahol erdőre semmi szükség nincs, mégis erdővel foglalja el a művelésre alkalmas földet.

E három különböző és szükséges reform, amelyet felsoroltunk: a holtkezi birtokok kezelésének állami ellenőrzése, (amelyet Deininger javasol); a havasi gazdálkodás reformja (amelynek szükségét Pirkner megállapításai foglalják magukban); továbbá az erdőgazdálkodás közérdekű szabályozása, melyről épen most volt szó: e három reform bármelyike egyértelmű volna a nagybirtokosság arra való kényszerítésével, hogy földjén lényegesen többet termeljen, mint ma; ez a kényszerítés azonban kétségen kívül sok nagybirtok feldarabolását vonná maga után. Különösen a rosszabbul gazdálkodó és gyöngébb helyzetű nagybirtokos, ha fölmerülne annak kényszerítése, hogy öneki ezentúl intenzívebben kell gazdálkodnia (ami egyben még a munkabérek emelkedését is magával hozná) inkább volna arra hajlandó, hogy földjét tömegesen (és ezért olcsón) parcellázza, mint arra, hogy extenzív gazdálkodásával — emelkedő munkabérek mellett — föl hagyjon.

Még erősebben állna be ez a parcellázó hajlandóság abban az esetben, ha egyszermind megszűnnének a latifundium kiváltságai az adózás terén. Lehet, hogy az ország mai fejlettsége mellett egy teljesen modern, erősen progresszív alapon nyugvó adóreformot az erőviszonyok még nem engednek meg.

De nagy lépés volna már egy olyan adóreform, amely megszüntetné legalább a mai kiáltó igazságtalanságot, a fordított progresszivitást, azt a mai állapotot, hogy a kisember egy hold föld után sokkal több egyenes adót fizet, mint a nagybirtokos. A mai állapottal szemben már az egyenlő adózás elvének szigorú végrehajtása is nagy haladás volna. Egy ilyen értelmű reform — és valószínűleg ennél több is — már az ország mai fejlettsége és erőviszonyai mellett is okvetlenül lehetséges; pedig már egy ilyen szerényebb méretű reform is jelentékenyen növelné a nagybirtok és csökkentené a kisbirtok adóterheit s így jócskán előmozdítaná a parcellázást.

Ha ezen birtokpolitikai intézkedésekhez még hozzájárulna a szekularizáció, esetleg a hitbizományok eltörlése, továbbá ha a törvényhozás gondoskodnék arról, hogy azt a sok községi, közalapítványi és egyéb közbirtokot, amelyeket eddig nagybérlőknek adtak ki: ezután csak 20—25 holdnál kisebb bérletek alakjában lehessen kezelni: akkor mindezen intézkedések együttes hatása a most nagygazdák által kezelt mezőgazdasági területnek egy igen jelentékeny részét kigazdák kezére juttatná, részint birtok, részint bérlet alakjában. Arról természetesen szintén gondoskodni kellene, hogy a földműveseket sem mint bérlőket, sem mint földvásárlókat ne lehessen kizsákmányolni. Ezt célzó törvényekkel kiegészítve, a mondott intézkedések folytán lényegesen javulna a földműves-kisember helyzete és ez a változás végbemehetne a jogviszonyok minden nagyobb fel-forgatása nélkül, a nyugodt reálpolitika keretében.

A közviszonyok demokratizálása tehát, föltéve, hogy az államot a népies mezőgazdasági politika útjára tereli: már ezzel létre fogja hozni a magyar földművelés modern átalakításának minden eszközét. Az állam mellett azonban még a községek és a társadalom is nagymértékben előmozdíthatják a mezőgazdasági átalakulást. A községek megtehetik saját földműves népük gazdálkodásának fejlesztésére kicsinyben azt, amit az állam nagyban tehet. Főleg az alföldi nagy községekről lehet ezt mondani. Ezekben az úgynevezett parasztvárosokban igen sok nehézségbe ütközik a mezőgazdaság fejlesztése a határrendkívüli kiterjedése miatt, de ezzel a nehézséggel szemben áll az a nem csekély előny, hogy a földművesek nagy tömegekben lakván együtt, az általános műveltség terjesztése is sokkal könnyebb. Annál is többet tehetnének ezek a nagy községek, mert többnyire nagy közbirtokaik is vannak. Ma persze e közbirtokok kezelése a legtöbb esetben épen nem a dolgozó földművesnép, s a mezőgazdasági termelés érdekeit szolgálja; és addig, amíg a mai szűkkörű községi választójog és a virilizmus fennáll, nincs is sok remény arra, hogy valami kedvező, a nép helyzetét javító és a termelést előmozdító változás történjék. Csak a községi élet demokratizálásával jöhet

meg az új fejlődés, amelynek kilátásai azonban sehol sem oly biztatóak, mint az Alföld nagy földműves községeiben.

Az alföldi parasztvárosok, ezek az egészen különleges történelmi fejlemények, amelyeknek sehol Nyugateurópában nincs párjuk: egyszersmind olyan egészen különleges méretű termelés, vagyon és kultúra fészkeivé alakulhatnak ki, amilyenre még eddig nincs példa. Mert a dolgozó földműves nép általános műveltségét sehol a világon nem lehet oly könnyen magas fokra emelni, mint a Nagy-Alföld 10.000—100.000 lakosú parasztvárosaiban, hol az élő és nyomtatott szó — sőt a mozgófénykép — könnyen elérhet ezer és ezer földművest. Minél nagyobb a dolgozó földműves nép általános műveltsége: annál magasabbrendű mezőgazdasági szaktudást képes elsajátítani s annál könnyebben tudja legyőzni a telepedése módjában és egyéb viszonyaiban rejlő nehézségeket is.

Az alföldi nép, mely most elhanyagoltan, sivár viszonyok között, uzsora és magas pótagó nyomása alatt tengődik: a világ legvagyonosabb kisgazda népe lesz, ha amúgy is jó természetes esze egyszersmind magas általános műveltséggel fog párosulni. Noha most a Nagy Alföldön lehet leginkább érezni a talajkimerülés hatásait: mégis épen ez a különleges éghajlatú (és ezért különleges történelmi fejlődésű), alapjában véve jó talajú sikság van arra hivatva, hogy az új, gazdag és művelt Magyarország kialakulásának fő fészke legyen.

Tekintve azt a nagy könnyűséget, amellyel az élő és a nyomtatott szót az Alföld nagy községekben lakó földművesei között terjeszteni lehet: az Alföldön már most, az állami és községi élet demokratizálása előtt is nagy eredményeket lehetne elérni, nagy mértékben lehetne fejleszteni a földműves nép műveltségét és gazdálkodását, ha valamely lelkes, az országot előrevinni akaró társadalmi réteg megfelelően szervezkednék erre a célra. Mert a földműves nép műveltségét és gazdálkodását nem csupán állami és községi úton lehet fejleszteni, hanem társadalmi szervezkedés útján is. A művelt külföldön az utóbbi időben mindinkább fölismerik, hogy a társadalom jólétét és kultúráját semmi sem gyarapíthatja oly nagymértékben, mint a dolgozó földműves nép általános művelődése, amihez képest egyre nagyobb gondot fordítanak arra, hogy az emberi tudás kincseit és a városi kultúrát kivigyék a falura. Helyenként élénk mozgalmat váltott ki ez a törekvés, sőt társaságok, egyesületek keletkeztek tisztán arra a célra, hogy a földműves nép értelmiségét, mezőgazdasági tudását, gazdálkodásának módját fejlesszék. Ilyen társaság pl. a finnországi *Pellervo*, amely intellektuelekből, iparosokból, kereskedőkből, diákokból toborzódott össze, vagy a *British*, s az *Irish Agricultural Organisation Society*, amely társaságok ismeretterjesztő előadásokkal, folyóiratokkal, szaklapokkal, termelőszövetkezetek alapításával és a kisgazdasági termények értékesítésének szervezésével iparkodnak a földműves nép tudását és gazdálkodását fejleszteni, amely iparkodásukkal

már eddig is szép eredményeket hoztak létre. Ha minálunk is megalakulna egy hasonló társaság, mely első sorban a nagy alföldi községekre terjesztené ki működését, hol a földműves nép nagy tömegekben él, és ahol ennél fogva a propaganda aránylag könnyű: össze nem hasonlíthatóan nagyobb eredményeket hozhatna létre, mint bármely hasonló külföldi társaság.

De melyek azok az elemek, amelyeket Magyarországon egy ilyen társaságban, a kisgazdaság fejlesztésére szervezni lehetne? Ma már kétségtelenül vannak az országban az orvosok, ügyvédek, tanárok, tanítók, kereskedők, református lelkészek stb. soraiban felvilágosodott elemek, amelyek át tudják érezni a kor szükségletét; de ma még vajmi kevesen és nagyon szétosztottan. Az értelmiség zöme még nem mozdult ki a régimódi gondolatvilágból. Leginkább még a politikai nézetek dolgában lehet észlelni az értelmiség körében egy kis változást, de csak negatív irányban, amennyiben a lefolyt tíz év eseményeiből megtanult az értelmiség annyit, hogy a Magyarországon eddig üzött közjogi politika tűzrevaló. De hogy mit kell a helyébe állítani: arra még nem igen jött rá.

Azonban könnyen rájöhetne, ha a felvilágosodott elemek szervezkednének egyelőre legalább arra, hogy a magyar értelmiséget — az orvosok, ügyvédek, tisztviselők, mérnökök, tanítók, tanárok, kereskedők, iparosok seregét — felvilágosítsák saját legfontosabb érdekeiről. Ez az értelmiség ma épen nincs rózsás helyzetben: egy csekély szerencsésebb rész kivételével csak tengődik, sőt részben nyomorog az élelem- és lakásdrágaság, a tőkehiány és a rossz kereseti viszonyok nyomása alatt. De hogy mindezen bajokat a földművelés elmaradottsága és a katasztrófákkal fenyegető talajkimerülés okozza: azt ma még nem tudja. Hogy földműveseink csak feleannyi terméket hoznak ki egy hold földből, mint a nyugati országok földművesei és hogy azért termelnek ilyen keveset, mert az állam elhanyagolja és elnyomja őket, azt ma még nem tudja a magyar értelmiség. Azt sem tudja, hogy az ország, és az összes kereső osztályok nem szabadulhatnak ki mai nyomott helyzetükből, nem boldogulhatnak addig, míg a másfél millió kisgazda-tömeg nem szabadul föl az elnyomás alól és meg nem tanulja, miképpen termelhet két kalászt ott, ahol eddig csak egyet termelt; ha ez megtörténik: csupán akkor szűnhetik meg a drágaság, a tőkehiány és a kereseti viszonyok rosszasága, mely ma az értelmiségre súlyosodik. Azt sem tudja az értelmiség, hogy a földműves nép e nagy föl szabadulását mindenkitől várhatja, csak épen azoktól nem, akik ma az országban a földművelés, s a földműves nép védelmezői gyanánt tüntetik föl magukat: a mezőgazdasági egyesületektől és a földművelésügyi kormányoktól. Ezeket a megismeréseket kellene egy nagy általános propaganda keretében a magyar értelmiség gondolatvilágába beplántálni, és akkor azután megindulhatna az értelmiség körében a szervezkedés a népies mezőgazdasági politika érdekében. Amely

szervezkedés útján haladva az értelmiség bizonyára összetalálkoznék az Alföld magyar földműveseivel, akik ma már telve vannak gazdasági és szociális gondolatokkal és akik már tudatosan törekszenek arra, hogy emancipálódjanak a nagybirtokosság vezetése alól és önálló szervezeteket alkossanak. Ha a földművelés reformálása végett szervezkedő értelmiség és az osztálytudatra ébredő kiscgazda-népeesség egymásra talál: akkor nincs hatalom, mely az új, nagyszabású magyar kultúra kialakulását megakaszthatná.

Lehet, talán sokan lesznek olyanok, kik azt a programot, melyet az előzőkben körvonalaztam, talán gyakorlatiatlannak, a reális politikába nem illőnek, a jelen viszonyok között utópisztikusnak tartják. Ám ugyanilyen gyakorlatiatlan és utópisztikus politikai követelés volt még 1905. elején a demokratikus választójogi reform, ugyanazon év végén már kormány program volt, ma pedig a politika tengelye és meg fog valósulni minden mesterkedés, az oligarchia minden kétségbeesett ellenállása dacára is: mert ki nem kerülhető országos szükség követeli e reformot. Ugyanilyen ki nem kerülhető szükségszerűségek terelik a magyar közéletet a mezőgazdasági reform felé. És ha ma még vannak is olyanok, kik az időnek ezt a követelményét nem látják; vagy elméleti okokból nem akarják meglátni: azokat majd megtaníják a tapasztalatok, hogy ezt az országot és társadalmát becsületesen előrevinni csak egy úton lehet: a demokratikus mezőgazdasági politika útján.